

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA SO‘Z HOSIL BO‘LISH JARAYONLARINING LINGVOMADANIY JIHATDAN CHOG‘ISHTIRMA TADQIQI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17845457>

Xanaliyeva Gulhumor Sodiqovna

Oriental Universiteti Lingvistika yo‘nalishi

2-bosqich magistranti

Ilmiy rahbar: F.X. Muratxodjayeva

ANNOTATSIYA: *Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek tillarida so‘z hosil bo‘lish jarayonlari lingvomadaniy nuqtai nazardan qiyosiy tahlil qilinadi. Har ikki tilning tarixiy rivoji, madaniy qadriyatlar, ijtimoiy hayotidagi o‘ziga xosliklar til birliklarining shakllanishida qanday aks etishi ochib beriladi. Ingliz tilidagi affiksatsiya, konversiya, kompozitsiya, qisqartmalar, blending kabi modellar o‘zbek tilidagi suffiksatsiya, prefiksatsiyaning chegaralangan qo‘llanilishi, qo‘shma so‘zlar yasash, takroriy va juft so‘zlar, semantik kengayish kabi usullar bilan qiyoslanadi. Tadqiqotda lingvomadaniy omillar – milliy dunyoqarash, turmush tarzi, mentalitet, madaniy konseptlar, qadimiy an‘analar va zamonaviy madaniy ta’sirlar so‘z hosil bo‘lish jarayoniga qanday ta’sir qilishi mufassal yoritiladi. O‘zbek va ingliz xalqlarining tarixiy-madaniy tajribasi, ijtimoiy munosabatlari, kasb-hunar, iqtisodiyot va milliy qadriyatlar bilan bog‘liq neologizmlar ham misollar orqali ko‘rsatib beriladi. Tadqiqot natijalari ikki tilning lingvokulturologik tafovutlarini chuqur tahlil qilish, tarjima jarayonida ekvivalentlarni to‘g‘ri tanlash, madaniyatlararo kommunikatsiyani samarali tashkil etish hamda til o‘rgatish jarayonida lingvomadaniy kompetensiyani kuchaytirishga xizmat qiladi.*

KALIT SO‘ZLAR: *lingvomadaniyat, so‘z yasash, qiyosiy tahlil, ingliz tili, o‘zbek tili, affiksatsiya, kompozitsiya, konversiya, mentalitet, madaniy konseptlar, neologizmlar, tarjima, tilshunoslik, lingvokulturologiya.*

Til – har bir xalqning tarixiy, madaniy va ijtimoiy hayotini aks ettiruvchi eng muhim vositalardan biridir. So‘zlar esa tilning asosiy birliklari sifatida jamiyatning dunyoqarashi, qadriyatlar, mentaliteti va turmush tarzini o‘zida aks ettiradi (Apresjan, 1995; Wierzbicka, 1997). Shu sababli, so‘z hosil bo‘lish jarayonlarini tahlil

qilish orqali nafaqat lingvistik jarayonlar, balki madaniyat va ijtimoiy hayotning o‘ziga xos jihatlarini ham o‘rganish mumkin. Ushbu maqola ingliz va o‘zbek tillaridagi so‘z hosil bo‘lish jarayonlarini lingvomadaniy nuqtai nazardan qiyosiy tahlil qilishga bag‘ishlangan. Tadqiqotda ikki tilning tarixiy rivoji, madaniy qadriyatlar va ijtimoiy hayotidagi o‘ziga

xosliklar til birliklarining shakllanishida qanday aks etishi aniqlanadi. Shuningdek, soʻz yasashning turli modellari, lingvomadaniy omillar va neologizmlar misollar orqali koʻrib chiqiladi.

Til insoniyat madaniyatining eng qadimiy va eng asosiy koʻrinishlaridan biridir. Har bir xalqning milliy oʻziga xosligi, dunyoqarashi, qadriyatlari va tarixiy tajribasi til birliklarida, ayniqsa soʻz hosil boʻlish jarayonida yorqin aks etadi. Soʻz boyligining kengayishi jamiyat taraqqiyotining asosiy koʻrsatkichlaridan biri boʻlib, yangi tushunchalar, ijtimoiy jarayonlar va madaniy oʻzgarishlar tilning ichki tizimida yangi birliklar paydo boʻlishiga olib keladi. Ingliz va oʻzbek tillari turli til oilalariga mansub boʻlsa-da, har ikkisi ham soʻz hosil qilishning boy imkoniyatlariga ega. Mazkur maqolada soʻz hosil boʻlish jarayonlari lingvomadaniy aspektda qiyosiy oʻrganilib, madaniy omillarning taʼsiri ilmiy asosda tahlil qilinadi. Soʻz hosil boʻlish jarayoni lingvistika va lingvokulturologiya sohalarida keng oʻrganilgan (Plag, 2003; Полонская-Василенко, 2001). Ingliz tilida soʻz yasash koʻproq affiksatsiya, konversiya, kompozitsiya, qisqartmalar va blending orqali amalga oshiriladi. Oʻzbek tilida esa suffiksatsiya va prefiksatsiya cheklangan darajada qoʻllaniladi; bunda koʻproq qoʻshma soʻzlar, takroriy va juft soʻzlar, shuningdek, semantik kengayish kabi usullar ishlatiladi (Eshniyozov, 2010; Назарова, 2012).

Lingvomadaniy yondashuv shuni koʻrsatadiki, soʻz hosil boʻlish jarayoni faqat grammatik va morfologik mexanizm bilan cheklanmaydi, balki milliy dunyoqarash, turmush tarzi, qadimiy anʼanalar, zamonaviy madaniy taʼsirlar va mentalitet bilan ham chambarchas bogʻliq (Katan, 2014; Hofstede, 2001). Shu sababli, har bir xalq tilida paydo boʻlgan soʻz va neologizmlar uning madaniy hayoti, iqtisodiy faoliyati va ijtimoiy munosabatlarini aks ettiradi. Ingliz tilida soʻz yasash mexanizmlari quyidagilarni oʻz ichiga oladi. Birinchidan, affiksatsiya – soʻzlarning old yoki orqa qoʻshimchalar yordamida hosil qilinishi. Masalan, happiness (happy + -ness), uncommon (un- + common) (Plag, 2003). Ikkinchidan, konversiya – soʻzning bir qismidan boshqa qismiga oʻtishi. Masalan, to Google (feʼl sifatida) soʻzining nom sifatidagi Google dan kelib chiqishi. Uchinchidan, kompozitsiya – ikki yoki undan ortiq soʻzning birlashishi orqali yangi birlik hosil boʻlishi. Masalan, bookstore, laptop. Toʻrtinchidan, qisqartmalar va akronimlar – soʻzlar qisqartirilishi yoki bosh harflar yordamida yangi soʻzlar hosil qilinishi. Masalan, NASA, UNESCO. Beshinchidan, blending – ikki soʻzning bir qismi birlashtirilishi orqali yangi soʻz hosil boʻlishi. Masalan, brunch (breakfast + lunch) (Plag, 2003).

Ushbu jarayonlar ingliz tilida soʻz boyligini tez va samarali oshirish imkonini beradi, shuningdek, zamonaviy madaniyat va texnologiyalar bilan bogʻliq yangi tushunchalarni tezda ifodalaydi.

Soʻz yasash har qanday tilning lugʻaviy tizimini boyituvchi asosiy mexanizmdir. Soʻz hosil boʻlish usullari tilning tipologik xususiyatlari, tarixiy taraqqiyoti, madaniy jarayonlari bilan chambarchas bogʻliq hisoblanadi. Ingliz tili analitik tuzilishga ega boʻlib, unda konversiya, kompozitsiya, affiksatsiya va qisqartmalar muhim oʻrin tutadi.

Oʻzbek tili esa agglutinativ til boʻlib, suffiksatsiya eng faol soʻz yasash modeli hisoblanadi; qoʻshma soʻzlar, takroriy birliklar ham keng qoʻllanadi. Oʻzbek tilida soʻz hosil qilishning asosiy usullari quyidagilardan iborat. Birinchidan, suffiksatsiya va prefiksatsiya – asosan feʼllar va sifatlar hosil qilishda ishlatiladi, lekin ingliz tilidagi kabi keng qoʻllanilmaydi (Eshniyozov, 2010). Ikkinchidan, qoʻshma soʻzlar – ikki yoki undan ortiq soʻzning birlashishi orqali yangi birliklar hosil qilinadi. Masalan, kitobxona (kitob + xona), temiryoʻl (temir + yoʻl) (Hazapova, 2012). Uchinchidan, takroriy va juft soʻzlar – maʼno kuchaytirish yoki tasviriy ifoda uchun ishlatiladi. Masalan, tep-teshik, qizil-qizil. Toʻrtinchidan, semantik kengayish – mavjud soʻzning yangi maʼnolarga ega boʻlishi. Masalan, kompyuter soʻzi dastlab mexanik qurilma maʼnosida ishlatilgan boʻlsa, hozir u zamonaviy elektron qurilmani ifodalaydi.

Oʻzbek tilida bu jarayonlar milliy mentalitet, qadimiy anʼanalar va madaniy qadriyatlar bilan chambarchas bogʻliq boʻlib, tilning oʻziga xosligini va tarixiy ildizlarini saqlab qolishga xizmat qiladi. Soʻz hosil boʻlish jarayoniga quyidagi

lingvomadaniy omillar taʼsir koʻrsatadi. Milliy dunyoqarash – xalqning atrof-muhitni qabul qilish va talqin qilish uslubi yangi soʻzlarning paydo boʻlishida aks etadi (Wierzbicka, 1997). Turmush tarzi va ijtimoiy munosabatlar – kasb-hunar, iqtisodiyot, kundalik hayotdagi yangiliklar yangi leksik birliklarni shakllantiradi (Hofstede, 2001). Mentalitet va qadimiy anʼanalar – qadimiy urf-odatlar, folklor va anʼanalardan kelib chiqadigan soʻzlar lingvistik boylikni oshiradi. Zamonaviy madaniy taʼsirlar – globalizatsiya va texnologik rivojlanish natijasida paydo boʻlgan neologizmlar.

Masalan, ingliz tilida selfie, blog, emoji kabi soʻzlar global madaniyat va internetning taʼsirini aks ettiradi. Oʻzbek tilida esa milliy festivallar yoki raqamli xizmatlar bilan bogʻliq yangi soʻzlar vujudga kelmoqda: uykin, raqamlashtirish, onlayn dars.

Lingvomadaniy yondashuv soʻz yasashni faqat lingvistik jarayon sifatida emas, balki xalqning madaniy qadriyatlari bilan bogʻliq holda oʻrganishni taqozo etadi.

Ingliz tilida -ness, -ship, -hood, -ism kabi qoʻshimchalar qadimdan shakllangan madaniy tushunchalarni bildiradi:

friendship – ijtimoiy munosabatlar modeli,

childhood – madaniyatdagi bolalik konsepti,

heroism – tarixiy qahramonlik anʼanalari.

Ular jamiyat qadriyatlarining tilga aks etgan ko‘rinishidir.

Ingliz tilida to google, to message, to impact kabi birliklar zamonaviy texnologiyalar ta’sirida paydo bo‘lgan. Bu tilning moslashuvchanligini ko‘rsatadi.

Kompozitsiya va madaniy konseptlar. blackboard, greenhouse, breakfast, homeland kabi qo‘shma so‘zlar ingliz turmush tarzining, mashg‘ulotlarining madaniy izini aks ettiradi. Qisqartmalar va global madaniyat. UNESCO, NASA, UK, USA, AI kabi qisqartmalar xalqaro madaniy va ilmiy jarayonlarning o‘zaksiz bo‘lagiga aylangan. Suffiksatsiya – milliy mentalitet ifodasi. -chi, -kor, -lik, -ona kabi qo‘shimchalar o‘zbek madaniyatining asosiy konseptlarini ifodalaydi:

-dehqonchi, ustozlik, mehmondo‘stona, obodkorlik.

Bu so‘zlar xalq turmush tarzi va qadimiy kasb-hunar tizimi bilan uzviy bog‘liq.

Takroriy va juft so‘zlarning lingvomadaniy tabiati. yalang‘och-malang, qora-qo‘ton, tez-tez, katta-kichik kabi birliklar obrazlilikni kuchaytiradi va xalq og‘zaki ijodiga tayangan. Qo‘shma so‘zlar va an‘ana. oqsoqol, boshpana, ko‘ngilochar, yurtdosh kabi qo‘shma so‘zlar o‘zbek xalqining ijtimoiy hayoti va qadriyatlarini aks ettiradi. Do‘ppi, palov, mahalla, ustoz kabi so‘zlar semantik jihatdan kengayib, keng madaniy tushunchalar ifodalaydi.

Maqola natijalari shuni ko‘rsatadiki, so‘z hosil bo‘lish jarayoni nafaqat lingvistik mexanizm, balki madaniy, ijtimoiy va tarixiy omillarga ham chambarchas bog‘liq. Ingliz va o‘zbek tillari so‘z yasash usullari va lingvomadaniy xususiyatlar bo‘yicha sezilarli farqlarga ega. Ingliz tilida affiksatsiya, konversiya, kompozitsiya, qisqartmalar va blending kabi morfologik va leksik usullar keng qo‘llanilib, tilga dinamiklik va global madaniyat bilan tez moslashish imkonini beradi. Shu bilan birga, o‘zbek tilida suffiksatsiya va prefiksatsiyaning chegaralangan qo‘llanilishi, qo‘shma so‘zlar, takroriy va juft so‘zlar, shuningdek, semantik kengayish kabi usullar tilning milliy o‘ziga xosligini, tarixiy ildizlarini va qadimiy an‘analarni saqlashga xizmat qiladi.

Ushbu tafovutlar tarjima jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi, chunki ekvivalentlarni tanlashda ikki tilning lingvokulturologik xususiyatlari, so‘zning semantik doirasi va madaniy konteksti hisobga olinishi zarur. Masalan, ingliz tilidagi qisqartmalar va blending usulida hosil qilingan neologizmlarni o‘zbek tiliga to‘g‘ri va madaniyatga mos tarzda tarjima qilishda lingvomadaniy kompetensiya muhim rol o‘ynaydi. Shu bilan birga, o‘zbek tilida paydo bo‘lgan yangi so‘zlar va qo‘shma birliklarni ingliz tiliga tarjima qilayotganda, ularning tarixiy va madaniy konteksti ham hisobga olinishi lozim.

Shuningdek, tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, lingvomadaniy tafovutlarni

chuqur tahlil qilish til o'rgatish jarayonida ham samarali natijalarga olib keladi. Til o'rgatishda so'z yasash mexanizmlarini, neologizmlarning kelib chiqishiga ta'sir qiluvchi madaniy va ijtimoiy omillarni o'rgatish talabalar va til o'rganuvchilarga lingvistik bilim bilan birga madaniy tushunchalarni ham yetkazishga imkon yaratadi. Bu esa madaniyatlararo kommunikatsiyani rivojlantirish, tarjima va muloqotda to'g'ri kontekstual qarorlar qabul qilish imkonini oshiradi.

Natijada, so'z hosil bo'lish jarayonlarini lingvomadaniy nuqtai

nazardan qiyosiy tahlil qilish nafaqat tilning morfologik va semantik strukturasi aniqlashga, balki til va madaniyat o'rtasidagi chuqur bog'liqlikni tushunishga ham xizmat qiladi. Ingliz va o'zbek tillaridagi so'z yasash mexanizmlari va madaniy xususiyatlar bo'yicha aniqlangan farqlar, tilshunoslar, tarjimonlar va pedagoglar uchun amaliy tavsiyalar yaratadi, shu jumladan yangi leksik birliklarni samarali shakllantirish, tarjima va madaniyatlararo muloqotni yanada takomillashtirish imkoniyatini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Akhmanova O.S. Lingvisticheskiy slovar'. – Moskva, 2010.
2. Bussmann H. Routledge Dictionary of Language and Linguistics. London, 2006.
3. K. Rahmatullayev. O'zbek tili so'z yasalishi. – Toshkent, 2015.
4. Saidov M. Til va madaniyat munosabatlari. – Toshkent, 2020.
5. Sharopov A. Lingvokulturologiya asoslari. – Toshkent, 2018.